

سنة الفجر

١١٨٤٤

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده علوم زمین

گروه جغرافیا

پایان نامه جهت اخذ درجه دکترای تخصصی (Ph.D) جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

عنوان

روابط شهر و روستا و ناپایداری سکونتگاه های روستایی

مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان بیرجند

استاد راهنما

دکتر بیژن رحمانی

استادان مشاور

دکتر محمد حسن گنجی - دکتر عباس سعیدی

نگارنده

جواد میکانیکی

نیمسال دوم سال تحصیلی ۸۸-۱۳۸۷

۱۱۱۸۴۳

کتابخانه مرکزی شهید بهشتی

۱۱۱۸۴۳

بسمه تعالی
وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری
دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده علوم زمین
گروه آموزشی جغرافیای انسانی
تأییدیه دفاع از رساله دکتری

این رساله توسط آقای جواد میکانیکی دانشجوی دوره دکتری رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی تحت عنوان روابط شهر و روستا و ناپایداری سکونتگاههای روستایی ، مطالعه موردی ، بخش مرکزی شهرستان بیرجند در تاریخ ۱۳۸۸/۶/۲۵ مورد دفاع قرار گرفت و براساس رأی هیأت داوران با نمره ۱۸۱/۵۸ و درجه بسیار خوب پذیرفته شد .

استاد راهنما آقای دکتر بیژن رحمانی

استاد مشاور آقای دکتر محمد حسن گنجی

استاد مشاور آقای دکتر عباس سعیدی

داور از دانشگاه آقای دکتر محمد حسن ضیاء توانا

داور از دانشگاه آقای دکتر محمد تقی رضویان

داور خارج از دانشگاه آقای دکتر حسن مطیعی لنگرودی

داور خارج از دانشگاه آقای دکتر محمدرضا رضوانی

تشکر و سپاس

حمد و سپاس نثار وجود فنا ناپذیری که داشتنش جبران تمام نداشتن هاست. بدون تردید انجام این پژوهش جز با لطف خداوندی و راهنمایی ها و ارشادات ارزنده استادان فرهیخته امکان پذیر نبود از این رو شایسته است:

از استادان بزرگوارم جناب آقای دکتر بیژن رحمانی، جناب آقای دکتر محمد حسن گنجی و جناب آقای دکتر عباس سعیدی به واسطه راهنمایی های ارزنده در طول تحصیلات کارشناسی ارشد و دکتری و تدوین رساله حاضر تشکر و قدردانی نمایم.

سپاس بیدریغ خود را تقدیم می دارم به استاد فرهیخته و پدر علم جغرافیا، جناب آقای دکتر محمد حسن گنجی که استاد علم و اخلاقند و با صبر و حوصله فراوان مرا در محضر خود پذیرفتند و راهنمایم بودند.

برخود لازم می دانم از همه استادان گروه جغرافیای دانشگاه شهید بهشتی که در طول تحصیلات راهنمای همیشگی ام بوده اند تشکر و قدردانی نمایم.

از همکاران گروه جغرافیای دانشگاه بیرجند به ویژه خانم آرزومندان و دانشجویان گروه که در مراحل گردآوری اطلاعات و پژوهش میدانی مرا یاری نموده اند و بالاخره تمام روستاییانی که مرا در جمع گرم و صمیمی خود پذیرفتند و یاری نمودند تشکر و سپاسگزاری نمایم
زحمات همه استادان و سروران گرامی را ارج نهاده و برای آنان از درگاه خداوند متعال سلامتی و توفیق روز افزون مسئلت می نمایم

جواد میکانیکی

تابستان ۱۳۸۸

اقرار و تعهدنامه

اینجانب جواد میکانیکی دانشجوی مقطع دکتری دانشگاه شهید بهشتی ، دانشکده علوم زمین ، گروه جغرافیا ، رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی رساله حاضر را بر اساس مطالعات و تحقیقات شخصی خود انجام داده و در صورت استفاده از داده‌ها ، مآخذ ، منابع و نقشه‌ها به‌طور کامل به آن ارجاع داده‌ام ، ضمناً داده‌ها و نقشه‌های موجود را با توجه به مطالعات میدانی - صحرائی خود تدوین نموده ام این رساله پیش از این به‌هیچ‌وجه در مرجع رسمی یا غیر رسمی دیگری به‌عنوان گزارش یا طرح تحقیقاتی عرضه نشده است در صورتی که خلاف آن ثابت شود ، درجه‌ی دریافتی اینجانب از اعتبار ساقط شده ، عواقب و نتایج حقوقی حاصله را می‌پذیرم .

تاریخ ۱۳۸۸/۶/۲۵

امضاء

چکیده :

هدف از پژوهش حاضر تبیین جایگاه روابط شهر و روستا در ناپایداری سکونتگاه های روستایی در ابعاد اقتصادی - اجتماعی به منظور ارائه راهبردهای منطقی برای توسعه پایدار روستایی بر مبنای توانمندی های موجود است . تخلیه جمعیتی روستاها ناشی از مهاجرت های شدید روستایی ، ضعف بنیان های اقتصادی و حتی زیستی روستاها معلول ساختارها و عملکردهای فضایی - مکانی است و روابط نابرابر درون نظام سکونتگاهی (شهر و روستا) موجب افزایش و تشدید نابرابری سکونتگاه های روستایی است؛ اثرات این ناپایداری بر نظام فضایی ، به شکل تخلیه جمعیتی روستاها نمود پیدا می کند . پژوهش حاضر از نظر روش شناسی بر ترکیبی از روش " اسنادی - پیمایشی " استوار است . جامعه آماری ۲۷۵ روستای دارای سکنه بخش مرکزی شهرستان بیرجند می باشد که با استفاده از روش نمونه گیری چند مرحله ای تصادفی - سهمیه ای تعداد ۴۰ روستا و ۲۴۷ خانوار به عنوان جامعه نمونه انتخاب شدند .

هدف اساسی تحقیق، تأکید بر نیروهای اقتصادی - اجتماعی ناشی از روابط شهر و روستا بر ناپایداری سکونتگاه های روستایی به ویژه در ابعاد و عرصه های اقتصادی - اجتماعی است و عوامل و شرایط اکولوژیکی به عنوان نیروهای تعدیل کننده یا تشدید کننده ناپایداری مدنظر قرار گرفته است . بررسی مناسبات اقتصادی و تولید ، جریان تولیدات و مکانیسم بازار نمایانگر انطباق نسبی یافته های تحقیق بر نظریه سرمایه داری بهره بری است با این تفاوت که سرمایه داری بهره بری مبتنی بر مکانیسم های تولیدی به شکل بهره مالکانه عوامل تولید جای خود را به سرمایه داری بهره بری مبتنی بر جریان مبادله و مکانیسم بازار به شکل رانت بازار و شرایط انحصار خرید داده است . مکانیسم های سنتی روابط شهر و روستا به صورت انتقال ارزش افزوده فعالیت های تولیدی ، نظام و روابط سنتی مالکیت ، همگام با شیوه های نوین سرمایه داری بهره بری ، علاوه بر تضمین جریان دائمی سرمایه از روستاها به سمت شهر امکان هرگونه تحرک اقتصادی به سبب حاکمیت نظام تک محصولی و تسلط سرمایه داران شهری بر اهرم های مبادله ای بازار را از بین برده است .

سازو کارهای مولد روابط شهر و روستا موجب کاهش بهره وری ، کاهش فرصت های شغلی و کاهش درآمد سرانه و مآلاً موجب تشدید مهاجرت های روستایی شده است . تشدید مهاجرت ها بر اثر نیروی اثرگذار درونی و بیرونی ، موجب برهم خوردن ساختمان سنی و تخلیه روستاها از جمعیت فعال و فقر سرمایه های انسانی می گردد .

راهبرد توسعه همه جانبه و پایدار با رویکرد توسعه پایدار یکپارچه روستایی در ابعاد اکولوژیکی ، اقتصادی ، اجتماعی و کالبدی - فضایی با نگرش سیستمی ، راهکار عملی برون رفت از وضعیت موجود و تحقق اهداف توسعه پایدار روستایی است .

کلید واژه ها : پایداری / ناپایداری - روابط شهر و روستا - سرمایه داری بهره بری - سکونتگاه های روستایی - سازمان فضایی - تخلیه جمعیتی .

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱-۲۸	فصل اوّل: کلیات تحقیق
۱.....	مقدمه:
۵.....	۱-۱- طرح مسأله و ضرورت تحقیق.....
۱۱.....	۱-۲- اهداف و فرضیات تحقیق.....
۱۲.....	۱-۳- روش تحقیق و مراحل آن.....
۱۸.....	۱-۴- مفاهیم و واژگان کلیدی.....
۲۱.....	۱-۵- پیشینه تحقیق.....
۲۹- ۹۴	فصل دوّم: مبانی نظری تحقیق
۲۹.....	مقدمه:
۲۹.....	۲-۱- توسعه پایدار و رویکردهای آن.....
۳۰.....	۲-۱-۱- توسعه، ابعاد و انواع آن.....
۳۶.....	۲-۱-۲- مفهوم و ضرورت توسعه پایدار.....
۴۲.....	۲-۱-۳- رویکردهای توسعه پایدار.....
۴۶.....	۲-۲- نظریه های مربوط به روابط شهر و روستا و جغرافیای مکانی.....
۴۸.....	۲-۲-۱- عوامل مولد رابطه شهر و روستا.....
۵۲.....	۲-۲-۲- دیدگاه ها و نظریات مربوط به روابط شهر و روستا.....
۵۳.....	۲-۲-۲-۱- نظریه سرمایه داری بهره بری.....
۵۶.....	۲-۲-۲-۲- نظریه توسعه روستا - شهری و سیاست توسعه در سلسله مراتب شهری.....
۶۱.....	۲-۲-۳- دیدگاه ها و نظریات جغرافیای مکانی.....
۶۱.....	۲-۲-۳-۱- نظریه فون تونن.....
۶۱.....	۲-۲-۳-۲- نظریه مکان مرکزی کریستالر.....
۶۷.....	۲-۲-۳-۳- نظریه فضای اقتصادی شهرها - آگوست لوش.....
۶۹.....	۲-۲-۳-۴- نظریه مرکز - پیرامون.....
۷۲.....	۲-۲-۳-۵- نظریه قطب رشد.....
۷۶.....	۲-۲-۴- رویکرد ها و راهبردهای توسعه روستایی با تأکید بر ایران.....

۷۶	.....	۲-۲-۴-۱- رویکرد فیزیکی - کالبدی
۷۷	.....	۲-۲-۴-۲- رویکردهای اقتصادی
۸۲	.....	۲-۲-۴-۳- رویکردهای اجتماعی
۸۸	.....	۲-۲-۴-۴- رویکرد های فضایی-کالبدی
۹۰	.....	۲-۲-۴-۵- رویکردهای جامع در توسعه روستایی
۹۲	.....	۲-۲-۵- نتیجه گیری و ارائه مدل تحلیلی تحقیق
فصل سوم: ویژگی ها و توانمندی های محیطی، اجتماعی و اقتصادی		
۹۵-۲۰۱	.....	و نقش آنها در پایداری / ناپایداری (سطح کلان)
۹۵	.....	مقدمه
۹۵	.....	۳-۱- ویژگی ها و توانمندی های محیط طبیعی
۹۵	.....	۳-۱-۱- موقعیت و حدود جغرافیایی
۹۸	.....	۳-۱-۲- ساختار زمین شناختی و اشکال ناهمواری ها
۱۰۴	.....	۳-۱-۳- ویژگی های اقلیمی
۱۰۹	.....	۳-۱-۴- منابع آب
۱۱۵	.....	۳-۱-۵- کاربری و قابلیت اراضی
۱۲۳	.....	۳-۱-۶- نتیجه گیری: محیط طبیعی بستر فعالیت های انسانی
۱۲۵	.....	۳-۲- ویژگی ها و توانمندی های اقتصادی، اجتماعی
۱۲۵	.....	۳-۲-۱- سابقه سکونت و فعالیت
۱۲۸	.....	۳-۲-۲- تعداد، توزیع و ترکیب جغرافیایی جمعیت
۱۶۳	.....	۳-۲-۳- ترکیب جنسی و سنی جمعیت روستایی
۱۶۶	.....	۳-۲-۴- ترکیب سنی جمعیت
۱۷۲	.....	۳-۲-۵- وضعیت سواد و آموزش جمعیت روستایی
۱۷۶	.....	۳-۲-۶- فعالیت و اشتغال و ساختارهای اقتصادی و کالبدی
۱۷۶	.....	۳-۲-۶-۱- فعالیت و اشتغال عمومی
۱۷۸	.....	۳-۲-۶-۲- ساختار اقتصادی بر اساس فعالیت در بخش های عمده اقتصادی
۱۹۴	.....	۳-۲-۶-۳- ویژگی های کالبدی - خدماتی

۷-۲-۳- نتیجه گیری: نقش ویژگی های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی

۱۹۹	در ناپایداری سکونتگاه های روستایی.....
	فصل چهارم: جایگاه روابط شهر و روستا در ناپایداری
۲۰۲-۲۷۷	سکونتگاه های روستایی (سطوح میانی و خرد)
۲۰۲	مقدمه.....
۲۰۲	۴-۱- انواع روابط و عناصر برقراری روابط.....
۲۰۴	۴-۲- ویژگی های اقتصادی - اجتماعی جامعه نمونه تحقیق.....
۲۰۶	۴-۲-۱- ویژگی های جامعه نمونه تحقیق در سطح روستا.....
۲۱۷	۴-۲-۲- ویژگی های جامعه نمونه تحقیق در سطح خانوار.....
۲۱۹	۴-۲-۲-۱- ویژگی های مسکن و نحوه تملک دارایی.....
۲۲۲	۴-۲-۲-۳- ویژگی های اقتصادی و تولیدی خانوارها.....
۲۳۱	۴-۳- روابط شهر و روستا بر اساس کارکردهای وضع موجود.....
۲۳۱	مقدمه.....
۲۳۱	۴-۳-۱- ویژگی های عمده نظام شهری خراسان جنوبی.....
۲۳۷	۴-۴- روابط اقتصادی شهر و روستا.....
۲۳۹	۴-۴-۱- روابط و مناسبات تولیدی.....
۲۴۴	۴-۴-۲- جریان کالا و تولیدات و مکانیسم بازار.....
۲۵۱	۴-۵- روابط اجتماعی و جریان نیروی انسانی.....
۲۵۲	۴-۵-۱- الگوی مراجعات دوره ای به شهر بیرجند.....
۲۵۳	۴-۵-۲- جریان نیروی انسانی و مهاجرت.....
۲۶۴	۴-۶- روابط اداری - سیاسی و خدماتی شهر و روستا.....
۲۶۶	۴-۶-۱- نظام توزیع خدمات و روابط خدماتی.....
۲۷۲	۴-۶-۲- سطح بندی سکونتگاه های روستایی بر اساس قابلیت ها و امکانات خدماتی.....

۳-۶-۴- نتیجه گیری: نقش روابط شهر و روستا در ناپایداری سکونتگاه های روستایی..... ۲۷۵

۲۷۸-۲۹۶

فصل پنجم: آزمون فرضیه های تحقیق و نتیجه گیری

مقدمه:..... ۲۷۸

۱-۵- آزمون فرضیه های تحقیق..... ۲۷۸

۲-۵- نتیجه گیری نهایی..... ۲۸۵

۳-۵- ارائه چارچوب پیشنهادی برای پایدارسازی سکونتگاه های روستایی

بر اساس راهبرد توسعه یکپارچه روستایی..... ۲۹۱

*منابع و مآخذ..... ۲۹۷

*ضمائم..... ۳۰۸

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۸	۱- روستاهای شهرستان بیرجند بر حسب طبقات جمعیتی، دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۹	۲- میزان های رشد جمعیت نقاط روستایی شهرستان بیرجند، دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۰	۳- جدول توافقی میزان های رشد و طبقات جمعیتی روستاهای شهرستان بیرجند، سال ۱۳۸۵
۱۴	۴- تعداد روستاهای نمونه بر اساس طبقه جمعیتی بر حسب خانوار
۱۶	۵- روستاهای نمونه تحقیق و تعداد خانوار به تفکیک دهستان
۲۷	۶- پایان نامه های کارشناسی ارشد و دکتری در زمینه روابط شهر و روستا و ناپایداری سکونتگاه های روستایی
۳۸	۷- توسعه پایدار و قلمرو آن
۱۰۵	۸- میزان تبخیر و تعریق با استفاده از روش های مختلف در ایستگاه بیرجند
۱۰۵	۹- وضعیت باد در ایستگاه بیرجند در دوره آماری (۱۳۸۴ - ۱۳۳۴)
۱۰۶	۱۰- میانگین بارش ماهانه و توزیع فصلی بارندگی در ایستگاه بیرجند، دوره آماری (۱۳۸۴ - ۱۳۳۴)
۱۰۷	۱۱- مقایسه بارندگی ایستگاه بیرجند طی دوره خشکسالی با میانگین سال های قبل و محاسبه شاخص SPI
۱۱۰	۱۲- چاه های عمیق و نیمه عمیق و قنوات دشت بیرجند و میزان تخلیه در دوره زمانی ۸۲-۱۳۵۶
۱۱۵	۱۳- شناسایی و استعداد خاک ها در محدوده مورد مطالعه
۱۱۹	۱۴- مساحت تپه ها و واحدهای اراضی در حوضه آبریز بیرجند
۱۳۱	۱۵- جمعیت روستایی شهرستان بیرجند به تفکیک دهستان و توزیع جنسی، سال ۱۳۸۵
۱۳۲	۱۶- تراکم نسبی جمعیت روستایی بخش مرکزی بیرجند به تفکیک دهستان دوره زمانی ۸۵-۱۳۷۵
۱۳۵	۱۷- مقایسه تراکم نسبی و تراکم بیولوژیک در بخش مرکزی به تفکیک دهستان
۱۳۶	۱۸- محاسبه میزان آنتروپی سکونتگاه های روستایی به تفکیک طبقات جمعیتی
۱۳۷	۱۹- توزیع روستاهای بخش مرکزی بر حسب طبقات جمعیتی، دوره زمانی ۸۵-۱۳۵۵
۱۳۸	۲۰- طبقه بندی سکونتگاه های روستایی بخش مرکزی بر حسب طبقات جمعیتی
۱۴۰	۲۱- میزان های رشد جمعیت نقاط روستایی بخش مرکزی، دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۴۳	۲۲- روند تحولات جمعیتی روستاهای دهستان القورات، دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۴۷	۲۳- روند تحولات جمعیتی روستاهای دهستان باقران، دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۵۴	۲۴- روند تحولات جمعیتی روستاهای دهستان شاخن، دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۵۶	۲۵- روند تحولات جمعیتی روستاهای دهستان شاخنات دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۵۸	۲۶- روند تحولات جمعیتی روستاهای دهستان فشارود، دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۶۰	۲۷- روند تحولات جمعیتی روستاهای دهستان کاهشنگ، دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵

- ۲۸- نسبت جنسی بخش مرکزی شهرستان بیرجند به تفکیک دهستان سال ۱۳۸۵..... ۱۶۴
- ۲۹- مقایسه نسبت های ویژه جنسی مناطق روستایی بیرجند، دوره زمانی ۸۵-۱۳۷۵..... ۱۶۴
- ۳۰- وضعیت جوانی جمعیت شهرستان بیرجند به تفکیک شهری و روستایی سال ۱۳۸۵..... ۱۶۷
- ۳۱- توزیع جمعیت در گروه های سنی به تفکیک شهری و روستایی سال ۱۳۸۵..... ۱۶۹
- ۳۲- توزیع جمعیت با سواد و بی سواد در مناطق روستایی به تفکیک جنسیت و گروه های سنی..... ۱۷۴
- ۳۳- وضعیت سواد در دهستان های بخش مرکزی بیرجند سال ۱۳۸۵..... ۱۷۵
- ۳۴- میزان فعالیت عمومی و بار تکفل به تفکیک مناطق شهری و روستایی بیرجند سال ۱۳۸۵..... ۱۷۷
- ۳۵- نرخ اشتغال و نرخ بیکاری بر حسب جمعیت فعال به تفکیک دهستان سال ۱۳۸۵..... ۱۷۷
- ۳۶- توزیع شاغلان در بخش های عمده اقتصادی شهرستان بیرجند در سال ۱۳۸۵..... ۱۷۸
- ۳۷- مقایسه درصد شاغلان در بخش های عمده اقتصادی دوره زمانی ۸۵-۱۳۷۵..... ۱۷۹
- ۳۸- توزیع خانوارهای بهره بردار کشاورزی در دهستان های بخش مرکزی بیرجند..... ۱۷۹
- ۳۹- توزیع اراضی زیر کشت شهرستان بیرجند به تفکیک نوع محصول و عملکرد، سال زراعی ۸۳-۱۳۸۲..... ۱۸۲
- ۴۰- سطح اراضی زیر کشت بخش مرکزی بیرجند به تفکیک دهستان به هکتار..... ۱۸۳
- ۴۱- سطح زیر کشت و میزان تولید محصولات زراعی بخش مرکزی به تفکیک دهستان..... ۱۸۴
- ۴۲- محصولات عمده باغی در بخش مرکزی بیرجند به تفکیک دهستان..... ۱۸۷
- ۴۳- واحدهای صنعتی پرورش طیور و دام بخش مرکزی بیرجند به تفکیک دهستان..... ۱۹۰
- ۴۴- سهم انواع صنایع دستی و سنتی در مناطق روستایی بخش مرکزی..... ۲۸۶ ۱۹۱
- ۴۵- میزان استخراج و اشتغال در معادن بخش مرکزی بیرجند..... ۱۹۲
- ۴۶- واحدهای صنعتی کارخانه ای (کوچک و تبدیلی) بخش مرکزی بیرجند و میزان شاغلین..... ۱۹۳
- ۴۷- وضعیت راه های بخش مرکزی بیرجند به تفکیک دهستان..... ۱۹۵
- ۴۸- امکانات زیر بنایی روستاهای بخش مرکزی و روند تغییرات آن در دوره زمانی ۸۵-۱۳۷۵..... ۱۹۶
- ۴۹- وضعیت خدمات آموزشی و دسترسی به امکانات رسانه ای در بخش مرکزی سال ۱۳۸۵..... ۱۹۷
- ۵۰- توزیع امکانات بهداشتی و درمانی بخش مرکزی به تفکیک دهستان، سال ۱۳۸۵..... ۱۹۸
- ۵۱- عناصر اصلی در انواع روابط شهر و روستا..... ۲۰۴
- ۵۲- طبقه بندی سکونتگاه های روستایی نمونه تحقیق بر حسب جمعیت و خانوار
به تفکیک دهستان، سال ۱۳۸۵..... ۲۰۶
- ۵۳- توزیع امکانات زیربنایی در روستاهای نمونه تحقیق به تفکیک دهستان در سال ۱۳۸۷..... ۲۰۷
- ۵۴- وضعیت خدمات آموزشی و بهداشتی در روستاهای نمونه تحقیق به تفکیک دهستان..... ۲۰۸
- ۵۵- توزیع جمعیت در گروه های سنی روستاهای شاخن، ساقدر، مزداب- سال ۱۳۸۵..... ۲۱۰
- ۵۶- توزیع جمعیت در گروه های سنی روستاهای غیوگ، نوفرست، واشان- سال ۱۳۸۵..... ۲۱۳

- ۵۷- میانگین سطح زیر کشت و راندمان محصولات زراعی و باغی روستاهای نمونه تحقیق..... ۲۱۶
- ۵۸- طبقه بندی خانوارهای نمونه تحقیق..... ۲۱۷
- ۵۹- توزیع سنی سرپرستان خانوار جامعه نمونه..... ۲۱۸
- ۶۰- وضع سواد و تحصیلات سرپرستان خانوارهای نمونه تحقیق..... ۲۱۸
- ۶۱- تسهیلات مسکن خانوارهای نمونه تحقیق..... ۲۱۹
- ۶۲- تسهیلات اساسی در اختیار خانوار به تفکیک دهستان..... ۲۲۰
- ۶۳- میانگین مساحت زمین های زراعی و باغات موروثی در اختیار خانوارها..... ۲۲۱
- ۶۴- ترکیب شغلی خانوارهای نمونه تحقیق به تفکیک شغل و دهستان سال ۱۳۸۷..... ۲۲۳
- ۶۵- توزیع درآمد خانوارهای نمونه تحقیق به تفکیک نوع فعالیت و دهستان در سال ۱۳۸۷..... ۲۲۵
- ۶۶- نسبت درآمد به هزینه خانوارهای نمونه تحقیق در فعالیت های زراعی و دامی سال ۱۳۸۷..... ۲۲۷
- ۶۷- روند تحولات جمعیت شهرهای استان خراسان جنوبی دوره زمانی ۸۵-۱۳۶۵..... ۲۳۴
- ۶۸- توزیع لگاریتمی جمعیت شهری استان خراسان جنوبی سال ۱۳۸۵..... ۲۳۵
- ۶۹- شیوه بهره برداری و میزان زمین در اختیار مالکین ساکن در شهر..... ۲۴۱
- ۷۰- منابع تأمین اعتبار خانوارهای روستایی و مصارف عمده در جامعه نمونه تحقیق (به درصد)..... ۲۴۳
- ۷۱- نحوه فروش مازاد تولیدی خانوارهای نمونه تحقیق..... ۲۴۵
- ۷۲- الگوی مراجعات دوره ای روستائیان به شهر بیرجند به تفکیک دهستان (به درصد)..... ۲۵۳
- ۷۳- ویژگی های مهاجرت های روستایی به تفکیک نوع و مقصد به تفکیک دهستان..... ۲۵۶
- ۷۴- نتایج حاصل از همبستگی بین درآمد سرانه و مهاجرت های شغلی و غیرشغلی به تفکیک دهستان..... ۲۵۸
- ۷۵- نتایج حاصل از همبستگی بین عوامل مؤثر بر مهاجرت ها به ترتیب نزولی..... ۲۵۹
- ۷۶- برآورد میزان جمعیت برخی از سکونتگاه های روستایی نمونه تحقیق تا سال ۱۴۰۰..... ۲۶۰
- ۷۷- مکان های اصلی تأمین نیازهای اساسی خانوارهای نمونه تحقیق (به درصد)..... ۲۶۵
- ۷۸- مراکز بهداشتی - درمانی بخش مرکزی بیرجند و روستاهای تحت پوشش..... ۲۶۷
- ۷۹- شرکتهای تعاونی روستایی و روستاهای تحت پوشش بخش مرکزی بیرجند..... ۲۷۰
- ۸۰- متغیرهای مؤثر بر جمعیت به روش رگرسیون چند متغیری در روستاهای بخش مرکزی..... ۲۷۳
- ۸۱- سطح بندی روستاهای دهستان کاهشنگ، بخش مرکزی بیرجند..... ۲۷۵

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۱۳۵	۱- مقایسه تراکم نسبی و بیولوژیک در بخش مرکزی به تفکیک دهستان
۱۳۹	۲- منحنی لورتز، سکونتگاه های روستایی بخش مرکزی بیرجند در سال ۱۳۸۵
۱۴۲	۳- روند تحولات جمعیتی دهستان القورات در دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۴۶	۴- روند تحولات جمعیتی دهستان باقران در دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۵۳	۵- روند تحولات جمعیتی دهستان شاخن در دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۵۵	۶- روند تحولات جمعیتی دهستان شاخنات در دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۵۷	۷- روند تحولات جمعیتی دهستان فشارود در دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۵۹	۸- روند تحولات جمعیتی دهستان کاهشنگ در دوره زمانی ۸۵-۱۳۳۵
۱۷۰	۹- هرم سنی جمعیت شهرستان بیرجند سال ۱۳۸۵
۱۷۰	۱۰- هرم سنی جمعیت شهر بیرجند سال ۱۳۸۵
۱۷۱	۱۱- هرم سنی جمعیت مناطق روستایی بیرجند سال ۱۳۷۵
۱۷۱	۱۲- هرم سنی جمعیت روستایی شهرستان بیرجند سال ۱۳۸۵
۱۷۵	۱۳- وضعیت سواد در دهستان های بخش مرکزی بیرجند
۱۸۰	۱۴- توزیع شاغلان در بخش های عمده اقتصادی به تفکیک شهری و روستایی ۱۳۸۵
۱۸۳	۱۵- اراضی زیر کشت بخش مرکزی به تفکیک نوع فعالیت کشاورزی و دهستان سال ۱۳۸۲
۱۸۴	۱۶- سطح زیر کشت محصولات زراعی بخش مرکزی به تفکیک دهستان
۱۹۰	۱۷- توزیع واحدهای صنعتی پرورش دام و طیور در بخش مرکزی بیرجند به تفکیک دهستان
۱۹۳	۱۸- شاغلین واحدهای صنعتی کوچک در بخش مرکزی بیرجند
۲۱۱	۱۹- هرم سنی جمعیت روستای ساقدر، سال ۱۳۸۵
۲۱۱	۲۰- هرم سنی جمعیت روستای شاخن، سال ۱۳۸۵
۲۱۲	۲۱- هرم سنی جمعیت روستای مزداب، سال ۱۳۸۵
۲۱۲	۲۲- هرم سنی جمعیت روستای غیوگ، سال ۱۳۸۵
۲۱۴	۲۳- هرم سنی جمعیت روستای نوفرست، سال ۱۳۸۵
۲۱۴	۲۴- هرم سنی جمعیت روستای واشان، سال ۱۳۸۵
۲۲۶	۲۵- توزیع درآمد کل سالیانه جامعه نمونه تحقیق

- ۲۲۶- توزیع درآمد حاصل از فعالیت های زراعی و باغی در جامعه نمونه تحقیق.....
- ۲۴۳- مصارف عمده وام های دریافتی جامعه نمونه تحقیق به تفکیک دهستان.....
- ۲۵۷- انواع مهاجرت ها در خانوارهای نمونه تحقیق بر حسب دهستان.....

+

فهرست اشکال

صفحه	عنوان
۱۲	۱- الگوی نظری ارتباط بین متغیرهای اثرگذار بر ناپایداری سکونتگاه های روستایی
۱۷	۲- مراحل تحقیق روابط شهر و روستا و ناپایداری سکونتگاه های روستایی
۳۹	۳- مفهوم توسعه پایدار و جنبه های آن
۴۴	۴- رویکرد اقتصادی- اجتماعی توسعه پایدار بر مبنای تکنولوژی محوری
۴۵	۵- روابط یک سویه در جریان رویکرد تکنولوژی محور در توسعه پایدار
۴۶	۶- نیازهای سرمایه ای در توسعه پایدار
۵۸	۷- کنش مثبت شهر و روستا و توسعه ناحیه ای
۵۹	۸- کنش منفی شهر و روستا و توسعه ناحیه ای
۶۲	۹- مکان یابی کشت ها بر حسب فاصله از بازار (مدل فون تونن)
۶۶	۱۰- فواصل سلسله مراتب نظریه مکان مرکزی کریستالر
۶۷	۱۱- الگوی سه گانه نظم و ترتیب فضایی مبتنی بر اصول نظریه کریستالر
۷۵	۱۲- ساختار سلسله مراتبی مراکز و سطوح خدمات در مناطق روستایی
۹۴	۱۳- مدل تحلیلی تحقیق
۲۶۳	۱۴- عوامل/ نیروهای مؤثر بر ناپایداری سکونتگاه های روستایی
۲۹۶	۱۵- نظام پیشنهادی توسعه پایدار با رویکرد توسعه یکپارچه روستایی

فهرست نقشه ها

صفحه	عنوان
۹۷	۱- موقعیت شهرستان بیرجند در استان خراسان جنوبی.....
۱۰۲	۲- وضعیت توپوگرافی بخش مرکزی شهرستان بیرجند.....
۱۰۳	۳- زمین شناسی بخش مرکزی بیرجند.....
۱۰۸	۴- خطوط همباران بخش مرکزی بیرجند.....
۱۱۲	۵- جریانات آب سطحی در محدوده بخش مرکزی بیرجند.....
۱۱۳	۶- پراکندگی چشمه سارها و فنوات در بخش مرکزی بیرجند.....
۱۱۴	۷- چاه های عمیق و نیمه عمیق بخش مرکزی بیرجند.....
۱۲۱	۸- خاک های بخش مرکزی بیرجند.....
۱۲۲	۹- کاربری اراضی بخش مرکزی بیرجند.....
۱۳۳	۱۰- تراکم نسبی به نفر به تفکیک دهستان.....
۱۳۴	۱۱- تراکم بیولوژیک (نفر در هکتار) بخش مرکزی بیرجند.....
۱۴۱	۱۲- پراکندگی سکونتگاه های روستایی بر حسب طبقات جمعیتی سال ۱۳۸۵.....
۱۶۲	۱۳- تحولات جمعیتی بخش مرکزی به تفکیک دهستان.....
۱۸۸	۱۴- توزیع اراضی کشاورزی به تفکیک محصول.....
۲۲۹	۱۵- سکونتگاه های روستایی نمونه تحقیق بر حسب جمعیت سال ۱۳۸۵.....
۲۳۰	۱۶- توزیع درآمد سالیانه خانوارهای نمونه تحقیق به تفکیک سکونتگاه.....
۲۶۲	۱۷- حجم مهاجرت ها در روستاهای نمونه تحقیق ۸۷-۱۳۸۲.....
۲۶۹	۱۸- شبکه مراکز بهداشتی و درمانی بخش مرکزی بیرجند سال ۱۳۸۲.....
۲۷۱	۱۹- شبکه مراکز شرکتهای تعاونی روستایی بخش مرکزی بیرجند سال ۱۳۸۷.....

فصل اول:

کلیات تحقیق

مقدمه:

بررسی نظریه های توسعه به ویژه از دهه ۱۹۵۰ با طرح نظریه تکاملی توسعه که "روسو" از پیشگامان آن به حساب می آید رواج زیادی پیدا کرد. توالی مراحل گذار و ساز و کار حاکم بر جوامع، تحت تأثیر اصل تکامل اجتماعی موجبات ترویج نظریه "نوسازی" بر مبنای روند مدرنیزاسیون گشت. بعد از جنگ جهانی دوم و ظهور کشورهای جدید تحت عنوان "جهان سوم" مکتب نوسازی در قالب نظریه کارکردگرایی و تکامل گرایی که عمده ترین وظیفه آن گذار از جامعه سنتی به جامعه مدرن بود پا به عرصه وجود گذاشت.

در پی اجرای نظریه های مطروحه، نه تنها توسعه متعادل و متوازن به وقوع نپیوست بلکه روز به روز بر میزان فقر و غنا افزوده شد و فاصله کشورهای فقیر و غنی افزایش یافت. قطب توسعه یافته با در اختیار داشتن ابزارهای تکنولوژیکی با استفاده از منابع و امکانات کشورهای جهان سوم به انباشت سرمایه و ثروت خود سرعت دادند و بدین سان شکاف های عظیم درآمدی و عدم تعادلی در برخورداری از مواهب رشد و توسعه اقتصادی به پدیده غالب در همه عرصه های بین المللی و حتی سطوح ملی و منطقه ای تبدیل شد.

در دو دهه اخیر مباحث توسعه پایدار به منظور پاسخگویی به معضلات ناشی از تأثیر رشد شتابان بر محیط زیست مطرح شد. مخاطرات زیست محیطی عصر حاضر، آلودگی محیط زیست، تغییرات اقلیمی، افزایش جمعیت و آسیب های جدی منابع آب و خاک بر اهمیت توسعه پایدار به عنوان تنها راه برون رفت از وضعیت موجود افزوده است. هرچند توسعه پایدار به مفهوم غربی آن که بیشتر بر جنبه های اکولوژیکی و تکنولوژیکی استوار است به تنهایی نمی تواند به عنوان الگوی واحدی برای همه جوامع و کشورها مورد پذیرش قرار گیرد چرا که دستیابی کامل به پایداری در جنبه های فوق نمی تواند تضمینی برای تداوم رشد، تعالی و رفاه اجتماعی منظور گردد. در این زمینه در میان کشورهای جهان سوم این نظریه قدرت گرفته است که منبع تخریب محیط زیست و منافع ناشی از عدم استفاده صحیح از منابع را باید در کشورهای توسعه یافته جستجو نمود، از این رو تحمیل هزینه های اضافی بر کشورهای توسعه نیافته برای رفع مشکلات ناشی از بحران های زیست محیطی را نوعی منفعت طلبی نظام سرمایه داری می دانند. از آنجایی که کشورهای در حال توسعه، در حال حرکت به سمت استفاده از تکنولوژی های برتر می باشند و با توجه به پایین بودن هزینه و امکان رقابت با کشورهای توسعه یافته، بالطبع کشورهای قدرتمند با تحمیل هزینه های اضافی